

TOKATLI SÂİR RIZÂÎ İSHÂK B. HASAN'IN BİR MERSİYESİ

Dr. Seyfullah KORKMAZ
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
skorkmaz@erciyes.edu.tr

ÖZET

Tokâdî İshâk b. Hasan (öl:1100/1689) Anadolu sair ve ilim adamlarındandır. Bir çok eserinin yanı sıra, vefat eden oğlu için yazdığı bir mersiyesi de günümüze ulaşmıştır.

İshâk b. Hasan, Iskenderiye ve Kahire'de ilahiyat öğrenimi yaptı. Döneminin ünlü ilahiyatçılarından icazet aldıktan sonra bir din otoritesi olarak Tokat'a döndü. Basta *Nazmü'l-Le&alî* ve *Na@mü'l->Ulum* olmak üzere genellikle dipnotlar vererek kaleme aldığı eserleri beğenilmiş ve elden ele dolasmıştır.

Tokâdî'nin mersiyesi, giriş, ölenin erdemlerinin sayılması, yas, dua ve temennî kısımlarından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rizâî, mersiye, ölüm ve edebiyat, Anadolu Edebiyatı

GİRİS

İnsanoglunun, ölüm karsısında duyduğu acı, keder ve feryatlarının siir halinde dile getirilmesi demek olan mersiyeler, tüm dünya kültürlerinin ilk edebî ürünleri olarak bilinmektedir. Mersiyeler ve agıtlar, nesilden nesile, ölenin yâd edilmesi hususunda önemli birer araç olmuştur.

Bu araştırmada, Tokatlı Türk din bilginlerinden olup Rizâî mahlasıyla tanınan ve *Nazmü'l-Le&alî* isimli Türkçe manzum akâid kitabıyla meshur olan İshâk b. Hasan'ın, vefat eden oğlu için yazdığı -simdiye kadar yayımlanmadığını bildiğimiz- toplam 23 beyitlik mersiyesinin tenkitli nesri amaçlandı.

Yazar, eserleri ve mersiye hakkında verilecek özet bilgiden sonra, söz konusu bu mersiye'nin tenkitli metni sunulacaktır.

A- İSHÂK B. HASAN ET-TOKÂDÎ

a- Hayati

Ishâk b. Hasan, Güney Azerbaycan'da bir yerleşim yeri olan Zencan sehrinden ailesiyle birlikte göç ederek Tokat'a yerleşmiştir. Zencan'dan gelmesi sebebiyle bazı kaynaklar ona, Ishâk-i Zencanî de derler¹

Ishâk b. Hasan, İskenderiye ve Kahire'de ilahiyat öğrenimi yaptı. Döneminin ünlü ilahiyatçılarından icazet aldıktan sonra bir din otoritesi olarak Tokat'a döndü. Basta *Nazmü'l-Le&alî* ve *Na@mü'l->Ulum* olmak üzere genellikle dipnotlar vererek kaleme aldığı eserleri beğenilmiş ve elden ele dolasmıştır²"

Bagdatlı İsmail Pasa, Zencânî ile Tokâdî'yi ayrı ayrı kişiler olarak göstermiş, Tokâdî'nin 1100/1689 tarihinde, Zencânî'nin de yaklaşık 1090/1679 yılında öldüğünü belirtmiştir³, ama eserlerine dair verdiği bilgilerden, Tokâdî ile Zencânî'nin ayrı ayrı kişiler olmadığı da anlaşılmaktadır.

Eserlerine ve ölüm tarihine bakıldığında onun, yaklaşık olarak, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu anlaşıyor.

Tokat şehri, XVII. yüzyılda, geçmişinden de aktarıla gelen birikimi ile, bir kültür ve ilim merkezi durumundadır. Ishâk b. Hasan'ın, Tokat'i kendine yerleşim yeri olarak seçmesinde, şehrin bu durumunun etkili olduğunu tahmin etmekteyiz.

Ishâk b. Hasan, Osmanlı sultanlarından IV. Mehmet (Avcı) (1648-1687) ve II. Süleyman (1687-1691) devirlerini görmüştür. *Na@mü'l-Le&alî* isimli eserinde bulunan aşağıdaki beyti, II. Süleyman'ın tahta geçişini haber vermektedir :

"Ufuçdan sems-i nuçratla @uhura
Süleyman-i zaman geldi wu½ura⁴"

Tokâdî'nin, *Na@mü'l->Ulum* isimli eserinde yer alan aşağıdaki beyitlerinden, onun, 1088/1677 yılında hacca gittigini anlıyoruz:

"Bi-wamdî'llahi biñ seksen sekizde
Wicaz'a can ü dilden <azmimizde

Gubar-i Ka<be oldi kuwl-i dî de
Kim olmaz bu seferde kam-dî de

Buyut-i Wa½reti itdim ziyaret
Bulundi her birinde biñ besaret ⁵"

Rizâî mahlasıyla siirler yazmış olan ve yirmiden fazla eserin sahibi olduğu bildirilen mutasavvif sâir Ishâk b. Hasan et-Tokâdî, 1100 / 1689-90 senesinde vefat etmiştir. Mezarı, Tokat'ta Has Dagi'nin batısında yer alan Boyun Mezarlığı'ndadır. Halk arasında kendisine "Boyun Baba" da denilen Ishâk b. Hasan'ın kabri, halen Tokat'taki önemli ziyaret yerlerinden birisidir⁶.

b- Eserleri

Tokâdî'nin eserlerinden tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

1- Na@mi'l-Le&alî (Man@ume-i >Açaid)

Tokâdî'nin 1098/1687 yılında tamamladığı *Na@mi'l-Le&alî*⁷ isimli eseri, Mâturidî mezhebinin görüşlerini yansıtan Türkçe manzum akâid kitaplarının en önemlilerindedir⁸.

Na@mi'l-Le&alî, geçmiş yıllarda da âlimler ve sâirler tarafından çok muteber sayılmış, çok okunan, aranan ve elden ele dolayan bir eser olmuştur. Ayrıca eser, Ahmed b. Ahmed el-Bihserî ve Muhammed Râif isimli bilginler tarafından ayrı ayrı zamanlarda serh edilmiştir⁹.

Na@mi'l-Le&alî, aruz ölçüsünde ve mesnevî tarzında kaleme alınmış didaktik bir eserdir.

2- Na@mi'l->Ulum

Tokâdî'nin beğenilen diğer bir eseri de zamanındaki çeşitli ilim dallarını manzum şekilde tanıttığı *Na@mi'l->Ulum*, isimli mesnevîsidir. Bu eserinde Tokâdî, 16 beyitlik bir münâcât ve 28 beyitlik bir na'ttan sonra sırasıyla, "Medh-i Imâm-i A'zam ve Telâmîzihim, Medh-i Sultan Muhammed Han, Sebeb-i Te'lif, Tecvid, Kelam, Fikih, Tasavvuf, Ahlâk, Hadis, Tefsir, Tıp, Dil Bilimi, Tarih, Nahiv, Sarf, Mantık, Edebiyat, Hukuk Usulü, Meâni, Matematik, Geometri, Kimya, Insa', Siir ve Arûz" ilimlerini amaç ve kapsamı ile tanıtmıştır.

Bu eser incelendiğinde görülür ki Tokâdî, çeşitli ilimlere vâkif olmasının yanı sıra, aynı zamanda da güçlü bir eğitimci ve eğitim programlayıcısıdır. Tesvik unsuru öne çıkarılmadan başarılı bir eğitim yapılamayacağını, ta o yıllarda, güzel bir şekilde

gündeme getiren bir ilim adamımızdır¹⁰.

3- Fıkw-i Keydanî Tercümesi

Ishâk b. Hasan et-Tokâdî, Lütfullah en-Nesefî el-Keydânî (öl: 750/1350)'nin Arapça olarak yazdığı fıkıhla ilgili kitabını Türkçeye manzum olarak çevirerek bu eseri meydana getirmiştir. Eserin Kayseri Rasid Efendi Kütüphanesinde *Haza Kitabu Keydanî*¹¹ ismi altında bir nüshası bulunmaktadır.

Eser, Türk İslâm Edebiyatındaki manzum fıkıh türüne güzel bir örnektir. Dili sâde ve son derece akıcıdır.

Eser, 4 beyitten oluşan bir münacât ve ardından gelen bir na'la başlamaktadır. Sonra da "Sebeb-i Te'lif, Ferâiz, Erkanü's-salât, Vâcibât, Muharremât, Mekrûhât..." şeklindeki başlıklarla devam etmektedir.

Sâir, bu eserinde mahlasını aşağıdaki beyitte belirtmiştir:

Râzî & î < aciz ü bir bî -nevadur
Qapuña geldi rawmeyle gedadur¹²

Son iki beytinde, eserin Ramazan 1082 / Ocak 1672 yılında te'lif edildiği bildirilmektedir¹³.

4- Metalibü'l-Muçallî fi-Serhi Fıkwî Keydânî

Lutfullah Keydânî tarafından yazılan İslâm fıkına dair eseri, Ishâk b. Hasan Tokâdî, bu kez Arapça olarak serh etmiştir. Te'lif tarihi, 1082/1671'dir¹⁴.

5- Ziyâ&ü'l-Qulub fi-Serwi Cilâ&i'l-Qulub

Tokâdî'nin, Birgivî tarafından öğüt kitabı şeklinde yazılmış olan *Cilâ&ü'l-Qulub* isimli esere H. 1095 yılında yaptığı serhtir¹⁵.

B- EDEBÎ TÜR OLARAK MERSIYE

Mersiye, üzüntü, tasa, keder, teselli, ölüyü anmak, ölü hakkında agıt yazmak ve öldükten sonra iyiliklerini saymak anlamlarına gelen Arapçadaki "risâ" mastarından türetilmiş bir kelimedir¹⁶.

Terim olarak, ölen birinin ardından duyulan üzüntü, acı ve kederi dile

getirmek, o şahsın iyi taraflarını anlatmak, ölen kimseye karşı şâirin ilgisini ifade etmek ve nihayet tesellî bulmak amacıyla yazılmış olan manzumelere mersiye denilmektedir. Türk Edebiyatındaki agitlerin çoğu anonim olduğu halde, mersiyelerin şâirleri bellidir. İnsanlığın başlangıcından beri, her kültürde, farklı şekillerde yazılmış, ama muhteva olarak aynı olan mersiye ve agit türüne rastlanmaktadır. Kaynaklar, insanoglunun ilk manzume olarak söylediği ilk ürünün bu nevi yani mersiye türü olduğunu belirtmektedirler. Bu cümleden olarak Hz. Adem'in, Kâbil tarafından öldürülen Hâbil için mersiye tarzında bir kaç beyit dile getirmiş olduğu ifade edilir. Hz. Peygamber, oğlu İbrahim'in ölümü üzerine mersiye niteliğinde insana teselli veren sözleri¹⁷ dile getirmişlerdir. Hz. Ali ve Hz. Fatima, Hz. Peygamber'in ölümü üzerine kabrinin başına gelerek mersiye okumuşlardır. Eski Türk şiirinde agit (mersiye) türü olarak yazılmış şiirlere "sagu" adı veriliyor ve bunlar 7 veya 8 heceli misralardan oluşuyordu. Baş tarafına da genellikle, asıl söylenmek istenen olaya dinleyicilerin ruh durumunu hazırlayan birkaç misra ilave ediliyordu. Kopuzların eşliğinde söylenen sagular, eski Türk şiirinin muhtemelen en önemli kısmıdır. Sagu, daha sonraları yerini halk edebiyatında agita, Divan Edebiyatında ise mersiyeye bırakır. Aslında, "mersiye", bir tür olarak Arap Edebiyatında ortaya çıkmış, Arapça söylenmese bile, Arap geleneğinin de etkisiyle edebiyatımızda bu türün örneklerine verilen ad olmuştur¹⁸.

Arap Edebiyatında mersiye denilince akla ilk gelen şâir, hem Cahiliyye hem de İslâm döneminde yaşamış olan Hansâ¹⁹ olmaktadır. Hansâ, Cahiliyye döneminde, iki kardeşi Sahr ve Muaviye'nin bir kabile savaşında öldürülmesi üzerine onlar için söylediği mersiyeleriyle agit şâiri olarak meşhur olmuştur. Hansâ mersiyesine güneşin doğusuyla başlar. Bu manzara ona, san, şeref, şöret ve cömertlikte güneşe benzeyen maktul kardeşi Sahr'i hatırlatmıştır. Cahiliyye dönemi mersiyelerinde, ölenin methedilmesi ve erdemlerinin sayılmasının yani sıra, katledenlere karşı kin, tehdit ve intikam duygularının da bolca işlendiği görülür. Cahiliyye döneminde görülen ölümlerin arkasından saç bas yolma, elbiselerini yırtma ve dolayısıyla "ilâhî takdîr"e karşı gelme gibi tezâhürleri, İslâm dini hoş karşılamamıştır. Cahiliyye dönemi şiirlerinin hemen hepsi kaside tarzındadır. Zamanla ihtiyaçlar gereği kasidenin şekli ve mahiyeti de az çok değişmiştir²⁰.

Diğer kültürlere nazaran, agit ve yas konusunda en fazla bilgi ve malzemeyi Arap literatüründe bulabiliriz. Eski Araplarda nevh yani kadınların ağlamalarından sonra, aileden şiir kabiliyeti olan birisinin ölümün meziyet ve asil davranışlarını bir manzumede yâd etmesi gelenek idi. Tarih ve hadis kitapları, mersiye, agit yakma, taziye, cenazenin defni vs. hususlarında son derece detaylı bilgi ve örnekler vermektedirler²¹.

Ölenin kimliği ne olursa olsun, ardından önceleri mensur, daha sonraları da siir şeklinde dile getirilen hislerin, mersiyelerin ilk örneklerini teşkil ettiği söylenebilir. Eski Mısır siirinde de agit örneklerine rastlanmaktadır. Az da olsa, hayatta iken kendisi için mersiye dizeler de görülmüştür ki Arap şairlerinden Imru'ülkays (öl. 25/645) bunlardan birisidir. Bazı olaylar hakkında da yıllarca en yanık agit ve makteller dile getirilmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbelâ hadisesi, yıllar boyunca üzerine mersiye söylenen olaylardandır²².

Hunlar, M.Ö. 119 yılında Ordos'un kuzeyindeki topraklarını Çinlilere kaptırmaları üzerine agitler yakmışlardır ki bunlar, Türklere ait ele geçirilebilen ilk mersiye örnekleri olarak bilinmektedir. Hun imparatoru, Atilla'nın ölümü üzerine söylenmiş bir agit metni de günümüze kadar ulaşmıştır²³.

Türk Edebiyatının ilk dönemlerinden beri "sagu" denilen sekliyle var olan mersiye türünün, sonraları sekil, vezin ve içerik yönünden Arap ve Fars Edebiyatlarından geniş şekilde etkilenmiş olduğu da bir gerçektir.

Klasik Türk Edebiyatında mersiyeler muhtevâ olarak genellikle, dünya ve hayatın faniligi, ölümün kaçınılmazlığı, yas, övgü, olayın tasviri, dua ve temenniler şeklinde sıralayabileceğimiz kısımlardan meydana gelmektedir²⁴.

Nazim şekli olarak genellikle, terki-i bend, kaside ve terci'-i bend tarzıyla kaleme alındıkları halde, az da olsa murabba', müseddes, gazel. ve mesnevî tarzında kaleme alınmış mersiyeler de mevcuttur²⁵.

Mersiyeler, genellikle, ölen devlet büyükleri, ilim adamları, aile bireyleri, dostlar, arkadaslar, kaybedilen ülkeler vs. hakkında kaleme alınmışlardır.

Seyhülislâm Ebu's-Suud Efendi'nin Kanunî için yazdığı toplam 69 beyit tutan *Sultan Süleyman Mersiyesi*²⁶ ile Bâkî'nin yine Kanunî için yazdığı *Mersiye-i Sultan Süleyman Han*²⁷, devlet büyükleri ya da padisahlar için yazılanlara, Ebü'l-Bekâ Salih b. Serîf er-Rundî (öl: 698/1298)'nin *Endülüüs Mersiyesi*²⁸ kaybedilen ülkelere, Tokâdî'nin, bu araştırmaya konu ettiğimiz mersiyesi de aile bireyleri için yazılanlara birer örnek teşkil etmektedir.

C- İSHÂK B. HASAN'IN MERSİYESİ

a- Mersiyenin Nüshaları

Rizâî Ishâk b. Hasan'a ait bu mersiyenin tespit edebildiğimiz nüshaları

sunlardır:

A1- Ankara Millî Kütüphane, nu., A 1643/10, varak 173^b-174^a. Harekeli ve okunaklı nesih hat ile yazılmış olup, 15 beyti 173^b, 5 beyti de 174^a'da bulunmaktadır. Müstensihî belli olmayan bu nüshanın istinsah tarihi, 1191/ 1777'dir.

Ulasabildiğimiz nüshalar içerisinde en eski tarihli ve dolayısıyla yazarının ölüm tarihine en yakın tarihte istinsah edilmiş olan nüsha budur.

A2- Ankara Millî Kütüphane, nu., A 2292/12, varak 195^b. Mersiyenin basında "*Hażihi'r-Risaleti'l-Mersiyetü min -Te' lîfi Iswaç Efendi*" başlığı vardır. Ta'lik hat ile harekesiz olarak yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihî belli değildir.

A3- Ankara Millî Kütüphane, nu., A 2823, varak 13^{ab}. Nesih hat ile yarı harekeli olarak yazılmıştır. Nüshanın sonundaki ferag kaydından, 25 Receb 1193/1779 tarihinde Kayseri'de Hasan b. Ahmed isimli bir kişi tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

S1- İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hüsnü Pasa Bölümü Demirbas No, 409'da kayıtlı külliyyâtın 9. kitabı olan *Man@ume-i Iswaç-i Zencanî*²⁹ isimli eserin sonunda, varak 102^b-103^a arasında, "*Fî-Biyani'l-Mersiye*" başlığı altında yazılmış bulunmaktadır. Mersiyenin beyit sayısı, 20'dir. Hattı, harekeli nesih olup, müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

S2- İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, demirbas no, 1433/1'de kayıtlı *Na@mü'l-Le&alî* isimli eserin sayfa kenarında varak, 10^b'de yer almaktadır. Sayfa içindeki yazı ile kenarındaki yazının mürekkebi ve hat nevi farklı olduğundan, sayfa içeriğini yazanla, sayfa kenarındaki mersiye istinsah edenin ayrı ayrı kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Hattı, harekesiz nestaliktir. Mersiyenin sadece sekiz beyti bulunmaktadır. Bu haliyle eksik bir nüshadır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

S3- İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Ef. Bölümünde olup demirbas no, 2023'de kayıtlı *Haża Kitabı Iswaç Zencanî* isimli yazmanın 15^b varagında yer almaktadır. Nesih hat ile kaleme alınmış olan nüshanın yazısı güzel olmasa da okunaklıdır. Mersiyenin üçüncü beytinden önce ve on besinci beytinden sonra birer çizgi çekilmiştir. Bu çizgilerle müstensihînin, "asil mersiye, burasıdır" demek istediği anlaşılmaktadır. Nüshanın son sayfasındaki kayıttan, Ahmed b. Muhammed isimli bir kişi tarafından H. 1196 /1782 senesinde Kayseri'de istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

M- Mekke-i Mükerrerme'de, 1303/1886 tarihinde Arap harfleri ile yayımlanan tas basma nüsha. Yazarın *Na@mü'l-Le&ali* isimli eserinin 15. sayfasında yer almakta olup, son kısmına yapılan açıklamada, tashihi yapılan bir nüshası esas alınarak tab' edildiği belirtilmektedir.

Bu nüshaların, istinsah tarihleri, yazılıs yerleri, nüsha aileleri, ortak yanlışları, eksik ya da tam oluşları vs. göz önüne alındığında çıkarılabilecek seceresi şu şekilde olabilir:

Müellif Hattı ?

?

?	?	??	?	?
A1	<u>S1</u>	?		?
?	?	?		?
<u>A3</u>	S3	A2		?
?				?
<u>S2</u>				M

b- Nüshaları Karsilastirirken Izlenen Yol

Bu çalışmada, beyit sayısının eksik olmaması, istinsah tarihinin, elimizdeki nüshalara göre, yazarının ölüm tarihine çok yakın ve yazısının da harekeli olması gibi sebeplerle "kusursuz ve mükemmel bir nüsha³⁰" olduğu kanaatine varılarak, Ankara Millî Kütüphane nu., A 1643/10, varak, 173^b-174^a'da kayıtlı ve 1193/1777 yılında istinsah edilen A1 nüshası birinci siraya alınmakla birlikte, elimizdeki tüm nüshalar esas alındı. Nüshalar karsilastirilarak, vezne uyan ve anlami bozmayan kisimler seçilerek metin olusturuldu. Farkli kisimler ise ayrica gösterildi.

Nüsha farklarını gösterirken, yazmaların - yukarıdaki fiziki tanıtım sırasında da gösterildiği gibi- buldukları kütüphane isminin ilk harfine göre A1, A2, A3, S1, S2 ve S3 kısaltmaları, Mekke'de basılan matbu' nüsha için de M kısaltması kullanıldı.

Karsilastirilan nüshalarda görülen farklı yazımlar arasından günümüz telâffuzuna en yakın olanları metne alınmaya çalışıldı. Örneğin, "benüm" yerine, "benim", "eksük" yerine "eksik", "eyledük" yerine "eyledik", "açılsun" yerine "açılsın" gibi. Ayrıca, metin içerisinde geçen aynı kelimelerin okunuşları arasındaki birliğin sağlanması hususu göz önünde bulunduruldu. Bu arada nüshalara sâdik kalındı ve nüshalarda olmayan bir okunuş şekli de metne alınmadı. Farklar, dipnotlarda,

nüshalar için kullandığımız kısaltmaların önüne yazıldı.

c- Mersiyedeki Dil ve Imlâ

Karsılastırdığımız metinlerde, A1 nüshası (Ankara Millî Kütüphane, Nu. 1643/10, varak, 173^b-174^a) en eski tarihli olmasına rağmen, okunus bakımından, diğerlerine nazaran, günümüz Türkçesine daha yakın olduğu görülmüştür. Örneğin diğer nüshalarda "açılsun", "itmedi", "eyledükçe" şekillerinde yazılan kelimelerin A1'de "açılsın", "etmedi", "eyledikçe" şeklinde harekelendiği görülmüştür.

İsim tamlamalarının yazılısında diğer nüshalarda daha çok Farsça kurala uyulduğu halde, A1 nüshasında Arapça kurala göre yazıldığı gözlemlenmiştir. Örneğin "Bab-i cennet", "Ashâb-i cennet", "isbât-i vâcib yerlerine A1'de "Bâbu cennet", "Ashabu cennet", "Isbâtu vâcib" şekillerinde yazılısları gibi. Bu farklılık, müstensihlerin Arapça ya da Farsça kuralları öne çıkarmalarından kaynaklanmış olabilir* .

d- Metinde Geçen Bazı Kelimelerin Açıklanması

Qa½a& : Allah'ın takdirinin ve emrinin yerine gelmesi.

Esbab-i ecel: Ölüm sebepleri.

Fa½ullah: Sâirin ölen oğlunun ismi

Ta<ûn : Vebâ adı da verilen bulasıcı hastalık.

"Inna ileyhi raci<une": Kur'an'ın Bakara Suresi'nin «İste o sabredenler başlarına bir musîbet geldiği zaman "Biz Allah'ın kullarıyız ve sonunda O'na döneceğiz" derler» anlamındaki 156. ayetinden iktibas edilen kısımdır.

Isbat-i vacib: Allah'ın varlığı.

Žerî <a: Vesîle, sebep.

Nâle: İnlemek, feryat etmek.

Dâl : Arap alfabesindeki dal harfi.

Maqrûn : Kavusmuş, ulaşmış, yakınlaştırılmış, yakın.

Derûn , derûne : İç, içeri, gönül, yürek, kalp.

Şehadet : Şehitlik, şehit olmak.

Gufran: Allah'ın günahları affedip örtmesi.

e- Metnin Özeti

1-3 arası beyitlerde, Tokat'taki salgın hastalıktan, her mahalleden farklı farklı ölüm haberlerinin pes pese geldiğinden, ölümün sebepleri ile birlikte ilahî takdirin neticesi olduğundan bahsedilmiştir ki mersiye'nin bu kısmına, acikli olaya insanın ruh halini hazırlayan "giris" bölümü demek uygun düşer.

4-7 arası beyitlerde, ilim ve sanata vâkif rahmetli oğlu Fazlullah'ın, Allah'ın gerçek bir lütfu olduğu, medresede, "isbât-i vâcib" dersleri okuttuğu, derslerini aksatmadığı, ders kitabı olarak ; *adru's-Serî'a* isimli eseri tedris ettiği vs. hususları dile getirilmek suretiyle, mersiyede "ölenin erdemlerinin sayıldığı kısım" oluşturulduğu görülmektedir.

8- 12 beyitlerde, gözünün nuru olarak gördüğü oğlunun rahmet tarafına uçup gittiğinden, sözlerinin dilinde, hayâlinin gözünde kaldığından, anne ve babasının Allah'ın emri karşısında rıza göstermekten başka çarelerinin olmadığından bahsedilmiş ki burası da, mersiye'nin "yasin dile getirildiği" kısmı olmaktadır.

13-14. beyitlerde sâir, ölenin vefat yılı için tarih düsürmekte ve onu erenler içine defnettüğinden bahsetmektedir ki bu sözleriyle, oğlunun unutulmasını arzu etmediği anlaşılmaktadır.

15-18 beyitlerinde sâirin, "Rabbim!, Sevgili Peygamber'in hürmetine sonsuz merhametler ihsan eyle. Mezarına cennet kapısı açilsin ve cennettekilerle arkadaş olsun. Gönül sabreyle. Ağlayıp sızlamayı bırak da Hakk'ın sözüne itibar et. Bu sözlerimden muradım asla şikâyet olmayıp, niyetim Allah'tan merhamet dilemektir" şeklindeki ifadeleri, "ölen için dua" niteliğinde olduğundan burası, mersiye'nin "dua" kısmı olarak değerlendirilmelidir.

19-23 beyitlerinde, "gönlü teselli eden bu mersiyemi her kim okursa, Allah'tan rahmet dileyerek pek çok dua etsin. Sözlerimde kusur ve noksan bulursa, onları da izzet etegi ile örtün.." denilmiştir ki, burası da mersiye'nin "temennâ" kısmını meydana getirmektedir.

E-MERSIYE (Tenkidli Metin)

Mefa< î lün mefa< î lün fe< û lün

A1 : 173^b-174^a / A2 : 13^{ab} / A3 : 195^b;

S1 : 102^b-103^a / S2 : 10^b / S3 : 15^b / M: 15.

1 Qa½a-yi asumanî³¹ her³² mawalde

Müheyya ba<½-i esbab-i ecelde³³

Toqat³⁴ walqi idi ta<una ma@har
Bir eksik³⁵ ðuç çadan³⁶ tarix-i esher

; adalar³⁷ her mawalden³⁸ güne güne
Gelir "inna ileyhi raci<une³⁹"

Benim⁴⁰ merwum **Fa½ullah** oðlum
Fünuna vaçif u agah oðlum

5 Feraw-baxs-i nesî m-i çubw⁴¹-gahî
Waçî qatda idi fa½-i İlahî

O dem dersi idi isbat-i vacib
Dem-i tetrî sine⁴² olmazdı vacib⁴³

Oçudurdi özi ; *adri's-Serî <a*⁴⁴
Vuçul-i rawmete⁴⁵ ola žerî <a

Terawwüm etmedi ben na-tüvane
Civar-i⁴⁶ rawmete oldi revane

Xayali tarixiniñ naçsi oldi
Sözi dilde xayali gözde çaldi

10 Façîre nev-<arusi döndi dale⁴⁷
Đamından eyledikce⁴⁸ ah ü nale

Nic'itsün⁴⁹ emr-i Waçç'a valideyni
Dutam kim⁵⁰ getdi gözden⁵¹ nur-i <aynî*

Erenler tađına medfun çildim
Deruna tađini maçrun çildim

Waya vü wayyü beyninde wayati
Meh-i Zilwiccede ruż-i memati⁵²

Vucûhiyle şehadet oldi waçil
Didim tarîxini "cennate daxil"⁵³

- 15 Wabî biñ hürmetine ya İlahî
Nigah-i merwametler çil⁵⁴ nigahi

Mezarına açilsun bab-i cennet
Refî ç olsun aña aswab-i cennet

Göñül ç abreyle itme⁵⁵ ah u zari
Kelam-i Wakk'a eyle⁵⁶ i<t i b a r i

Bu sözlerden degil sekva muradım
Xuda'dan merwametdür i<tiçadım

Kim oçursa bu na@m-i dil-güsayi
Ide ðufranile her dem du<ayi

- 20 Kelamumda⁵⁷ bulursa <ayb u noççan
Kerem damani ile ide pinhan

Ne xosça söylemiş ba<½-i efa½il
Pesend î de güzel ma<çula ç a & il

Iž a awseste fî-na@mî çuçurî⁵⁸
Ve vehnen fi't-tevaçç ul li'l-me<anî

Fe-la-tensüb bi-naçç î inne raçç î⁵⁹
>Ala-miçdari tensî t i'z-zemani*

SONUÇ

Tokatli Rizâî Ishâk b. Hasan'ın arûz kaliplarından "mefâîlün mefâîlün fe'ûlün" vezninde ve mesnevî tarzında, oğlu için yazdığı bu manzûmenin, giriş, tasvir, ölenin erdemlerinin sayılması, yas, dua ve temennileri içeren kısımları ile, Eski Türk Edebiyatının Anadolu sahasında, aile bireyleri için yazılmış mersiyelerinin, mahallî ve klasik sayılabilecek iyi seviyede bir örneği olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, mersiye konusunda İslâmî geleneği yansıtması ve devrinin Anadolu kültürü

hakkında önemli ipuçları vermesi yönünden de özellikli bir siir olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altinkaynak, Erdogan, "Azerbaycan Türkleri Kayseri Avsarları ve Araplarda Agit Söyleme Gelenekleri İle Bunların Mukayesesi", Anayurttan Atayurda **Türk Dünyası**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, 21- 41.
- Arat, Resid Rahmeti, **Eski Türk Siiri**, TTK. Yay.,Ankara 1991.
- Ates, Ahmet, "Metin Tenkidi Hakkında", **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1942, VII-VIII, 253-267.
- Bagdatlı İsmail Pasa, **Hediyetü'l-Ârifin**, I-II, İstanbul, 1951.
- Bâkî, "Mersiye-i Sultan Süleyman Han", **Bâkî Dîvânî**, İstanbul 1276, 11-14.
- Benk, Adnan (G. Yayın Yönetmeni), **Büyük Larousse**, Gelisim Yay., İstanbul 1986, X, 5780.
- Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1333.
- Deniz, Rasim, "İshâk B. Hasan Tokâdî", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986**", Ankara 1987, 603-612.
- Ebu's-Suud Efendi, **Sultan Süleyman Mersiyesi**, (yazma), İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Besir Aga, Nu., 676, varak, 41^a-42^b.
- Elçin, Sükrü, **Türkiye Türkçesinde Agitlar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- Fahûrî, Hannâ, **e'l-Câmî fî-Tarihi'l-Edebi'l-'Arabî**, I-II, Beyrut, 1986.
- Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yay., Ankara 1980.
- Görkem, İsmail, **Türk Edebiyatında Agitlar-Çukurova Agitları-**, Akçag Yayınları, Ankara 2001, 10-15.
- Hansâ, **Divânü'l-Hansâ**, Nes., Daru Sadir, Beyrut 1963.
- İbn Manzur, **Lisânü'l-Arab**, I-XV, Beyrut 1968.
- İsen, Mustafa, **Acıyı Bal Eylemek** Türk Edebiyatında Mersiye, Ankara 1993.
- Karabulut, Ali Rıza, Kayseri Rasid Ef. Eski Eserler Kütüphanesindeki **Yazmalar Katologu**, I-II, Ankara 1995.
- Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut-Dimask, 1957.
- Klavuz, Ahmet Saim, "Akâid" **TDVİA**, İstanbul 1989, II, 212-216.

- Köprülü, M. Fuad, "Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usûl, **Edebiyat Araştırmaları I**, Ötüken, İstanbul 1989, 3-47.
- Krenkow, F., "Hansâ", **İslâm Ansiklopedisi**, M.E.B., İstanbul 1977, V, 218-230.
- -----, "Mersiye", **İslâm Ansiklopedisi**, M.E.B., İstanbul 1977, VII, 772-773.
- Levend, Ağâh Sirri, "Dinî Edebiyatımızın Baslıca Ürünleri", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1972, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989, 35-80.
- Mehmet Fehmi, **Tarih-i Edebiyat-i Arabiyye**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.
- Mengi, Mine, "Eski Edebiyatımızın Mersiyelerine Toplu Bir Bakış", **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi II**, Ege Üniversitesi Edb. Fak., Yay., İzmir 1983, 91-101.
- -----, "Metin Serhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", **Divan Siiri Yazıları**, Ankara 2000, 72-80.
- Muhammed Râif, **Serh-i Manzûme-i Zencânî Ishâk Rizâî**, Dr. Emel Esin Kütüphanesi, Demirbas nu., 616.
- Muhan, Bali, **Agitlar**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997.
- Nüveyrî, Şehabettin Ahmed b. Abdulvahhab, **Nihâyetü'l-Ereb fî-Funûni'l-Edeb**, Kahire, Tarihsiz.
- Özyılmaz, Ömer, "Ishâk b. Hasan et-Tokâdî'ye Ait Bir Eğitim Programı Manzûmü'l-Ulûm", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986**", Ankara 1987, 631- 639.
- Pazarbasi, Erdoğan, "Vani Mehmet Efendi Hayati ve Eserleri", **Vani Mehmet Efendi Kongresi** (Kayseri, 17 Mart 1988) **Tebliğleri**, Kayseri 1998, 5-30.
- Rizâî, Ishâk b. Hasan et-Tokâdî, **Manzûme-i Ishâk Zencânî=Nazmü'l-Leâlî**, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsnü Pasa Bölümü Demirbas No, 409, v. 89 -103.
- -----, **Fikh-i Keydânî Tercümesi**, (Hâzâ Kitabu Keydânî), Rasid Efendi Kütüphanesi Eki, nu., 70/6, 84^a-94^a.
- -----, **Ziyâü'l-Kulûb fî-Serhi Cilâî'l-Kulûb**, Kayseri Rasit Efendi Kütüphanesi, nu: 268 ; Rasid Efendi Kütüphanesi Eki, nu., 1162, 1175.
- -----, **Metâlibü'l-Musallî fî-Serhi Fikhi'l-Keydânî**, Kayseri Rasid Efendi Kütüphanesi Eki, nu., 351.
- -----, **Nazmü'l-Ulûm**, Tefvik Efendi Matbaası, İstanbul 1291.

- Steingass, F, A Comprehensive **Persian-English Dictionary**, Beyrut 1975.
- Semsettin Sami, **Kamûs-i Türkî**, İstanbul 1317.
- Tuman, Mehmet Nail, **Tuhfe-i Naili** Divan Sâirlerinin Muhtasar Biyografileri, Tipki Basım, Cemal Kurnaz - Mustafa Tatci, I-II, Ankara 2001.
- Uludag, Süleyman, "Agit", **TDVIA**, İstanbul 1998, I, 470-474.
- Ünver, İsmail, "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi **Türkoloji Dergisi**, C., XI, s., 1, Ankara 1993, 51-89.

DIPNOTLAR

- ¹ Bagdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin**, İstanbul 1951, I, 201 ; Ömer Rıza Kêhhâle, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut-Dimask, 1957, II, 232 ; Bursalı Mehmet Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1333, I, 231; Rasim Deniz, "İshâk Bin Hasan Tokâdî", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, 603-612.
- ² **Hediyetü'l-Ârifin**, I, 201, Bursalı Mehmet Tâhir, I, 231 ; Kehhale, II, 232 ; Mehmet Nail Tuman, **Tuhfe-i Naili** Divan Sairlerinin Muhtasar Biyografileri, Tipki Basım, C. Kurnaz - M. Tatci, Ankara 2001, II, sıra 4809, s.,1232 ; Adnan Benk (G. Yayın Yönetmeni), **Büyük Larousse**, Gelisim Yay., İstanbul 1986, X, 5780.
- ³ **Bagdatlı İsmail Paşa**, I, 201.
- ⁴ Rizâî, İshâk b. Hasan et-Tokâdî, **Na@mü'l-Le&alî**, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa Bölümü Demirbas No, 409, varak, 102^a.
- ⁵ Zencânî, İshâk B. Hasan et- Tokâdî, **Na@mü'l->Ulum**, Tevfik Efendi Matbaası, İstanbul 1291, 165.
- ⁶ Bursalı Mehmet Tahir, I, 231 ; Bagdatlı İsmail Paşa, I, 201; Müjgan Üçer, "Tokat ve Efsaneleri, İnanışları", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu** 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, 217-237.
- ⁷ **Na@mü'l-Leâlî**, 101^b.
- ⁸ Ahmet Saim Kilavuz, "Akâid", **TDVIA**, İstanbul 1989, II, 212-216.
- ⁹ Bkz., Muhammed Râif, **Serh-i Manzûme-i Zencânî İshâk Rizâî**, Dr. Emel Esin Kütüphanesi, Demirbas nu., 616, varak, 1^b-60^{ab}; Bursalı Mehmet Tâhir, I- 131; Erdoğan Pazarbasi, "Vani Mehmet Efendi Hayati ve Eserleri", **Vani Mehmet Efendi Kongresi** (Kayseri, 17 Mart 1988) **Tebliğleri**, Kayseri 1998, 5-30 ; Rasim Deniz, "İshâk Bin Hasan Tokâdî", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu** 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, 603-612.
- ¹⁰ **Na@mü'l->Ulum**, 168-179 ; Ömer Özyılmaz, "İshâk b. Hasan et-Tokâdî'ye Ait Bir Eğitim Programı Manzûmü'l-Ulûm", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu** 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, 631- 639.
- ¹¹ Tokâdî, İshâk b. Hasan, **Fiqw-i Keydânî Tercümesi**, (Haza Kitabı Keydanî), Rasid Efendi Kütüphanesi Eki, no: 70/6, 84^a-94^a ; Ali Rıza Karabulut, Kayseri Rasid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki **Yazmalar Katalogu**, Ankara 1995, II, 406; I, 187.
- ¹² **Fiqw-i Keydânî Tercümesi**, 92^a.

- ¹³ Bkz., **Fiğw-i Keydânî Tercümesi**, 94^a.
- ¹⁴ Bkz., Zencânî, Ishâk b. Hasan Tokâdî, **Metalibü'l-Muçallî fi-Serhi Fikwi Keydânî**, Kayseri Rasid Efendi Ktp., Eki, nu., 351; Deniz, 603-612.
- ¹⁵ Bkz., Zencânî, Ishâk b. Hasan, **Ziyâ&ü'l-Qulub fi-Serwi Cilâ&i'l-Qulub**, Kayseri Rasid Efendi Kütüphanesi, nu: 268, Rasid Efendi Kütüphanesi Eki, no: 1162, 1175 ; Karabulut, II, 392.
- ¹⁶ Ibn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Beyrut 1968, XIV, 307-309.
- ¹⁷ "Ey Ibrahim, ölümün hak bir emir, sâdik bir va'd ve sonuncumuzun ilkimize kavusacağı gerçeği olmasaydı, üzüntümüz çok büyük ve durum bundan çok daha vahim olurdu. Ey Ibrahim biz sana gerçekten çok üzüldük, gözümüz ağlıyor, kalbimiz hüzne boguluyor ama Rabbimizi kızdıracak bir şey de söylemiyoruz", bkz., Sahabettin Ahmed b. Abdulvahhab en-Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb fi- Funûni'l-Edeb**, Kahire, tarihsiz, V, 169.
- ¹⁸ Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, V, 164- 170 ; Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yay., Ankara 1980, 75- 79 ; Agâh Sirri Levend, "Dinî Edebiyatımızın Baslica Ürünleri", **Türk Dili Arastirmalari Yilligi Belleten**, 1972, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayinlari, Ankara 1989, 35-80 ; Resid Rahmeti Arat, **Eski Türk Siiri**, TTK. Yay.,Ankara 1991, 247-249 ; Sükrü Elçin, **Türkiye Türkçesinde Agitlar**, Kültür Bakanligi Yay., Ankara, 1990, 1-5 ; Mine Mengi, "Eski Edebiyatimizin Mersiyelerine Toplu Bir Bakis", **Türk Dili ve Edebiyatı Arastirmalari Dergisi** II, Ege Üniversitesi Edb. Fak., Yay., Izmir 1983, 91-101 ; Süleyman Uludag, "Agit", **TDVIA**, Istanbul 1998, I, 470-474 ; Mustafa Isen, **Acıyi Bal Eylemek** Türk Edebiyatında Mersiye, Ankara 1993, sayfa, X-XX vd.
- ¹⁹ Hansâ, Tümaẓîr Binti Amr b. es-Serîd , (575-663), hem Cahiliyye dönemi, hem de Islâm döneminde yasamis (muhadram) sairlerdendir. Islâm'ın zuhurunun ilk yıllarında müslüman oldu ve yeni dininde en güzel fedakarlık örneklerini gösterdi. Kendisinin Hz. Peygamber'e siirlerini okuduğu ve begenildiği rivayet edilir. İran'a karsi yapılan Kâdisiye savaşına dört oğlu ile birlikte katıldı. Bu savasta dört oğlunun da şehit olduğu haberi kendisine ulaştırılınca, "El-hamdü li'llah bu şeref bana yeter, Allah beni onlarla cennette bulustursun" diyerek yüce bir saygınlığa ulaşmisti. bkz., Hansâ, **Divânü'l-Hansâ**, Nesr., Daru Sadir, Beyrut 1963, 5-6, 84, Hannâ el-Fahûrî, **el-Camî fi-Tarihi'l-Edebi'l-Arabî**, Beyrut, 1986, II, 289-293; F, Krenkow, "Hansâ", **Islâm Ansiklopedisi**, M.E.B. Yay., Istanbul 1977, V, 218-230.
- ²⁰ Nüveyrî, **Nihâyetü'l-Ereb**, V, 164- 230 ; Fahûrî, 130, 289-292 ; Isen, X-XXII ; Ismail Görkem, **Türk Edebiyatında Agitlar-Çukurova Agitlari**- Akçag Yayinlari, Ankara 2001, 10-15.
- ²¹ F. Krenkow, "Mersiye", **Islâm Ansiklopedisi**, M.E.B., Istanbul 1977, VII, 772- 773 ; Erdogan Altinkaynak, "Azerbaycan Türkleri Kayseri Avsarları ve Araplarda Agit Söyleme Gelenekleri Ile Bunların Mukayesesi", Anayurttan Atayurda **Türk Dünyasi**, Kültür Bakanligi Yay., Ankara 2001, 21- 41.
- ²² Agâh Sirri Levend, "Dinî Edebiyatımızın Baslica Ürünleri", **Türk Dili Arastirmalari Yilligi Belleten** 1972, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayinlari, Ankara 1989, 35-80 ; Muhan Bali, **Agitlar**, Kültür Bakanligi Yay., Ankara 1997, 1-6.
- ²³ Ismail Görkem, **Türk Edebiyatında Agitlar-Çukurova Agitlari**-, Akçag Yayinlari, Ankara 2001, 35-36, 159.
- ²⁴ Genis bilgi için bkz., Isen, XXX-XLVIII.
- ²⁵ Isen, XXIII-XXVI.
- ²⁶ Ebu's-Suud Efendi, **Sultan Süleyman Mersiyesi**, Istanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Besir Aga, Nu., 676/3, varak, 41^a-42^b.

- ²⁷ Bakî'nin Terki-bend tarzında Türkçe yazdığı bu mersiye, benzer örneklerde olduğu gibi, bu dünyanın geçiciliği ve aldaticiliğine dikkat çekilerek baslar.. bkz, Bâkî, "Mersiye-i Sultan Süleyman Han Aleyhi'r-Rahmetü ve'l-Gufran", **Bâkî Divânî**, (tas basma) İstanbul 1276, 11-14 ; Isen, LXV- LXVI.
- ²⁸ Ebü'l-Beka Salih b. Serîf er-Rundî, bu mersiyesine, "Her kemâlin bir zevali vardır, bu sebepten insan ni'met ve saadetle magrur olmamalıdır... Bir gün mesrûr olan günlerce mahzun olur. Bu dünya yurdu kimseyi payidar etmez ve hiçbir hali de aynen devam etmez. Zamanın kesin ve değişmez kuralları vardır.." anlamındaki beyitleri ile baslar, geniş bilgi için bkz., Mehmet Fehmi, **Tarih-i Edebiyat-i Arabiyye**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, I- 535 - 556.
- ²⁹ Bkz., **Na'mü'l-Le'âlî**, varak, 89^b -103^b.
- ³⁰ Ahmet Ates, "Metin Tenkidi Hakkında", **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1942, VII-VIII, 253-267.
- * Metin oluşturulurken, isim tamlamalarının bu farklı yazılış karsısında, yaygın teamüle uyularak Farsça yazılış şekli tercih edildi.
- ³¹ Qa'za-yi asumanî : Qa'za-i asiman S2, S3
- ³² her : ol A3.
- ³³ Bu beyit. S1'de mersiye dışında bırakılmış yani bir önceki eserin son beyti olarak gösterilmiştir.
- ³⁴ Toçat : Toçad A1.
- ³⁵ eksik : eksük S1.
- ³⁶ Ebced hesabıyla öüçüa 1095 sayısına tekâbül eder. Bir eksigi 1094 / 1683 yapar ki bu beyitte sözkonusu edilen salgın hastalığın Tokat'ta ortaya çıktığı tarihi bildirmektedir.
- ³⁷ ; adalar : ; ada-yi A1, A2, A3, S1,S2,S3.
- ³⁸ mawalden : mawalde A1.
- ³⁹ Bakara Suresi, Ayet ,156.
- ⁴⁰ benim : benüm A1, S1.
- ⁴¹ çubw : çubeyw A1
- ⁴² tedrîsine : dersine A2, A3, S1, S3, M.
- ⁴³ Bu beyitle ilgili olarak S1'de "dem" kelimesi altında "vakit ", "wacib" kelimesi altında ise "mâni<" açıklaması yapılmıştır.
- ⁴⁴ Bu eser, **İadrü's-Serî<a** diye meşhur olan ;adrü's-Serî<a Ubeydullah b. Ishâk b. Mes'ud el-Mahbubî el-Buhârî (öl: 747/1346)'nin te'lif ettiği bir kitap olup, asıl adı **Tençîwu'l->Usul ve Tavâwü't-Tençîw**'tir ve Fatih'in otuzlu medreselerde okutulmasını tayin buyurduğu eserlerden birisidir, bkz., Kehhâle, II, 355 ; Cahid Baltacı, 38; Karabulut, II, 497.
- ⁴⁵ Vu çul-i rawmete : A1, "uçul-ü rawmete A1 / A2.
- ⁴⁶ Civar : Cevad S2
- ⁴⁷ dale : nale A1, A2, A3, S1, S2, S3.
- ⁴⁸ eyledikce : S1, S2, "eyledükce S1, S2 / S3 iyledikce
- ⁴⁹ Nic'itsün : niçe etsün S1, S3
- ⁵⁰ Dutam kim : tuta kim M.
- ⁵¹ gözden : gözünden S2 .
- * S2 nüshası burada sona ermektedir
- ⁵² Meh-i Zilwiccede ruz-i memati : Ser-i meh-i Zilwiccede rûz-i memati A1 / S3 Mah-i Zilwiccede rûz-i memati.

- ⁵³ Burada sair, oğlunun ölümü için tarih düsürmüştür ki, S3'deki "cennat daxil" seklindeki yazilisi ile ebced hesabıyla 1089/1679'a tekabül etmektedir. S1 ve A1' de ise "cennate daxil" seklinde yazılmıştır, bu durumda da 1094 yapar ve bu tarih de İkinci beyitte verilen tarih ile uyusmaktadır. Bu durumda, S1 ve A1' deki yazilisi doğru kabul etmek gerekir.
- ⁵⁴ qıl : it A1, A2, A3, S1, S3.
- ⁵⁵ itme : etme A1
- ⁵⁶ eyle : iyle S3.
- ⁵⁷ Kelamumda : Kelamumdan S2.
- ⁵⁸ Iža awseste fî-na@mî quçurî : Iža awseste fî-na@mî quçuran A2, A3, S1, S3 / M Iža edrekte fî-laf@î quçuran.
- ⁵⁹ raççî : naççî A3.
- ? Arapça olan son iki beytin anlami: "Bu nazmimda kusur bulur ve anlamına ulasmada zorluk hissedersen, bunlari benim eksikligim olarak görme. Çalismam, zamanimin (yasadigim yillarin) imkan ve sartlari göz önüne alinarak degerlendirilmelidir".